

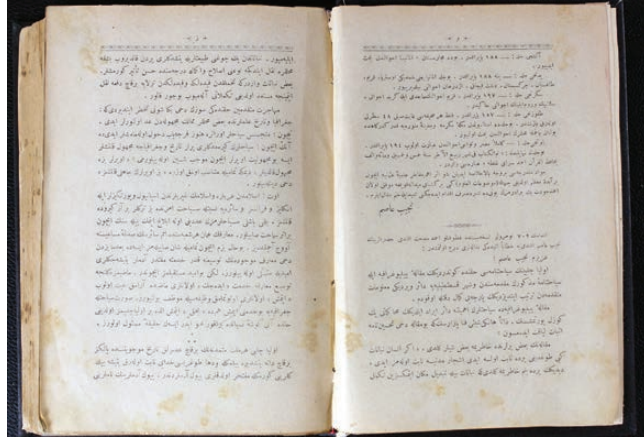
Evliya Çelebi'nin Gözünden Konya Notları

DÂRÜLMÜLK-İ KADİM VE ŞEHR-İ İMAN BİR ŞEHİR

HAYATİ DEVELİ

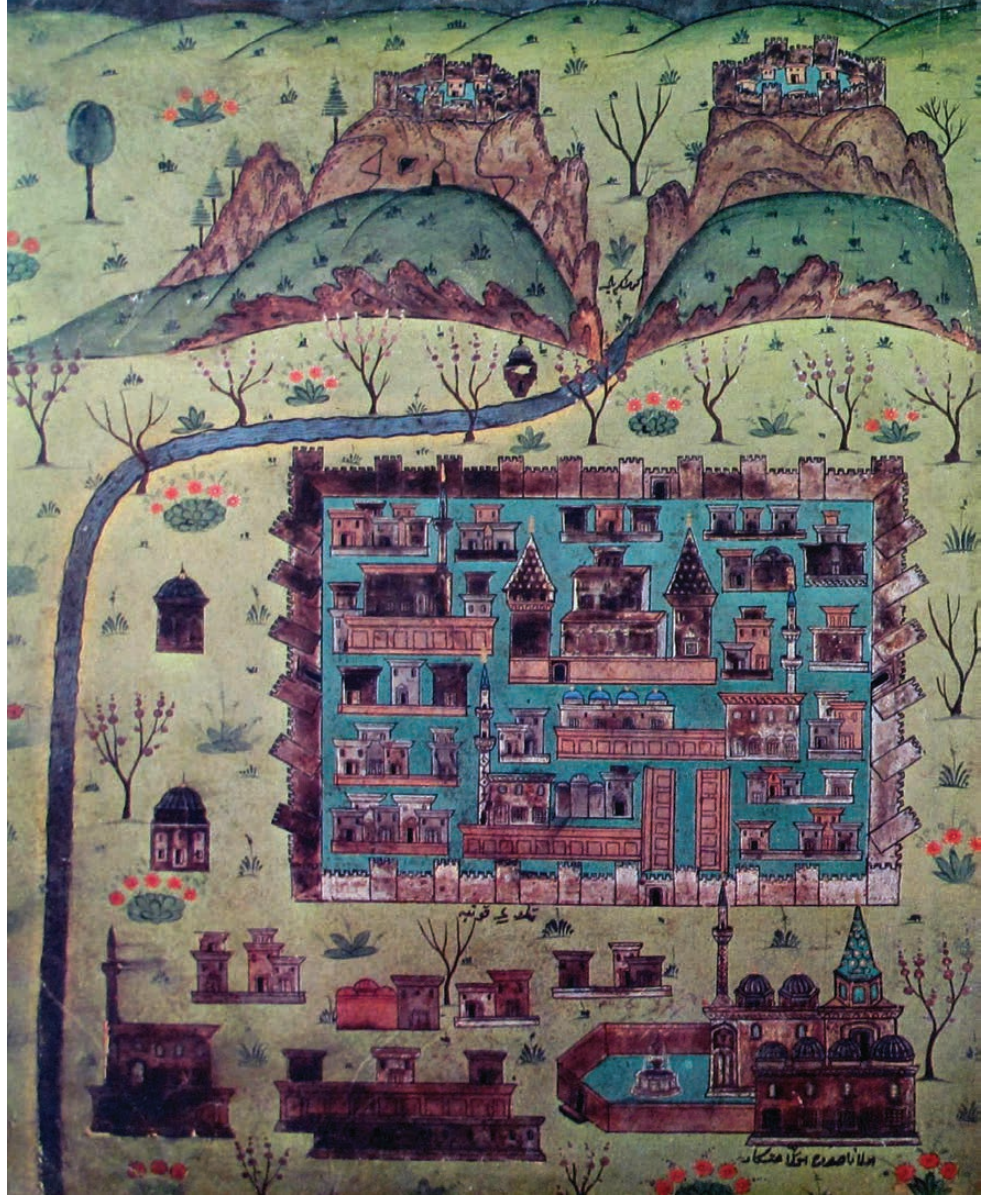
Türk kültür tarihinin en önemli, dünya kültür tarihinin de başta gelen seyahatnamelerinden birinin müellifi olan Evliya Çelebi, seyahatnâmelerinde kullandığı kaynaklar, gözlemlerindeki dikkat ve incelik, üslûbündeki yegânelik, gezdiği ve notlandığı coğrafyadaki genişlik, muhatap olduğu toplum tabakalarındaki çeşitlilik ile bugün bilginin birçok alanında vazgeçilmez bir kaynak değerini taşımaktadır. O bir şehirden geçmiş ve onunla ilgili velev ki sadece ismi olmuş olsun, bir not yazmış olması, o yer veya şehir için son derece kıymet taşımaktadır. Bu anlamda Çelebi'nin Konya hakkında yazdıkları da elbette değerlidir. Onun Konya hakkında yazdıklarını topluca ilk defa değerlendiren de sanırım rahmetli kardeşim Mustafa Sabri Küçükkaşçı olmuş, *Evliya Çelebi Atlası* (Ed. Coşkun Yılmaz, 2012, İstanbul, 192-201) isimli çalışmada Seyahatnâme'deki bilgileri değerlendirmişti.

Evliya Çelebi, kendini profesyonel seyyah olarak tanıtan nâdir insanlardandır. Seyyahlığı elbette bir meslek olarak değil, ama onun bütün hayatını dolduran temel meşguliyet olarak görmek gerekir. Evliya Çelebi'nin kariyeri boyunca edindiği birçok kabiliyeti 40 yılı aşan yolculukları boyunca onun hâmi bulmasını kolaylaştırmış, yolculuklarının çoğunun zahirdeki vesilesi bu kabiliyetleri

olmuştur. Kıraatin yedi türünü bitirmiş bir hâfiz ve müezzin, güzel sesli bir müzisyen, rekor sahibi bir okçu, iyi bir binici, nakkaş, haritacı, kuyumcu vs. Bunların yanında toplumun her kesimiyle kolayca iletişim kurabilen, tatlı dilli bir musahip ve hikâye anlatıcısı. Bütün gezilerinin temel amacı ise gaza ve hacdır. Yeni yerler görmek, ikincil hedefidir. Konya'ya da esasen hac niyetiyle çıktığı bir yolculuk sırasında uğramış, ancak bu yolculukta haccetme amacına ulaşamamıştır. Hac için uzun yıllar beklemesi gerekecektir.

*Evliya Çelebi
Seyahatnâmesi,
Konya Bölge Yazma
Eserler Kütüphanesi,
18479.*

*Matrakçı Nasub'un
Konya minyatürü.
(16. yüzyıl)*

Darü'l-mülk-i Kadîm ve Şehr-i İmân

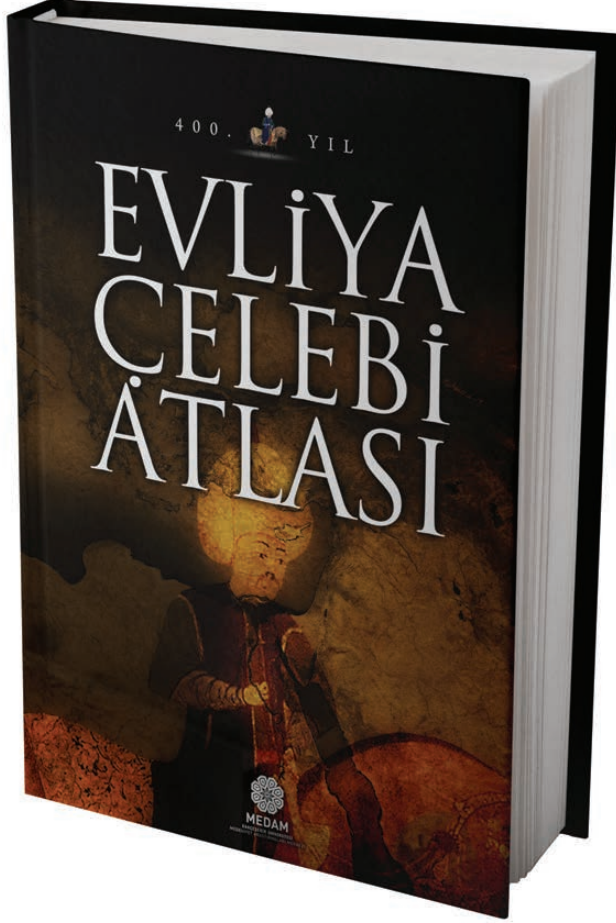
Bu iki özellik Konya'yı anlatmaya başlarken özellikle vurgulanmıştır. Hemen her şehir için buna benzer sıfatlar kullanır ve bunların mutlaka bir anlamı vardır. Mesela Belgrad *dârü'l-cihad*'dır; zira Macaristan serhatlerinde düşmanla savaşan ordunun kıyasıdır. Konya ise Türklerin Anadolu'daki devletlerinin ilk başkentidir ve bu unutulmamış, 'darü'l-mülk-i kadîm' ifadesiyle okuyucuya da hatırlatılmıştır. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin babası Bahaeddin Veled ve daha pek çok âlim, Konya'nın sahip olduğu ilmi ve mistik değer de 'şehr-i iman' tanımlamasının sebebi olmalıdır.

Çelebi'nin bütün şehir anlatımlarında sabit olan metin planı Konya anlatımında da geçerlidir. Önce Hz. Âdem Aleyhisselam'dan başlanıp şehrin tarihi anlatılır. Konya hakkındaki oldukça özet bilgi, kullandığı bazı yazılı kaynaklar ve halk anlatılarına dayalı, gerçeklikle ilişkisi bulanık bir anlatımdır. Roma ve Bizans dönemleriyle ilgili birkaç not, Âl-i Danişmend ve Âl-i Selçukiyân'ın Mahan diyarından Rum'a, yani Anadolu'ya gelişi, Selçukiler dönemine dair kısa bilgiler ve hicri 600'de Selçuklu hanedanının inkrarı ve uygun bağlaçlarla Yıldırım Bayezid devrine kadar Osmanlı tarihine geçiş. Bundan sonra doğal bir süreçle ve hiç çatışmasız bütün Konya ve civarı Osmanlı mülkü olmuş sanılabilir. Elbette, bilinmediği için Hitit Dönemi'nden bahsedilmesini beklemeyiz, ama Moğol Dönemi'nden ve Karamanoğullarından hiç bahsedilmemesi, Evliya Çelebi'nin 'Osmanlı' kimliği ile ilgilidir. Sultan Murad'ın Kosova'da şehit olduğu duyulunca 'Konya ümeralarından Karamanoğulları' is-

yan edip Konya'ya hâkim olmuşlar, bilâhira Yıldırım Beyazıt, yıldırım gibi yetişip 'darü'l-mülk-i Selçukiyân'ı yeniden almıştır.

Evliya Çelebi'yi klasik bir tarih metni gibi okumak mümkün değildir. Böyle okunması da yanlış olur. Gördüğü şehirlerin tarihini yazarken eli altındaki, bir kısmını bildiğimiz kaynakları tenkit etmeden ve kendi öznel bakışıyla yorumlayarak kullandığı açıktır. Buna sıkça halk anlatılarını ve kendi esprili yorumlarını da ekler ve böylece karışımıza 'neşeli', ama birincil kaynak olma değeri 'zayıf' bir metin çıkar. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nden, kendisinden önceki dönemler için tarihi bir kaynak olarak yararlanırken 'niçin böyle yazdığı' konusunda dikkatlice düşünmek ve ihtiyatlı olmak gerekir.

Konya için çok da uzun sayılamayacak bu tarihî bilgilerden sonra kendi klasik şablonuna uyarak şehrin imaretlerini, cami ve mescitlerini, mektep ve medreselerini, tekke, çeşme, hamam... gibi donatılarını yazmaya niyetlenmiş, başka şehirlerde de yaptığı gibi başlıkları yazmış, ama bunların çoğunu boş bırakmış, bazılarında çok kısa bilgiler vermiştir. Buradan çıkarak, Evliya Çelebi'nin Konya'da uzun süre kalmadığı, kaldığı sürenin önemli bir kısmını da öve öve bitiremediği Meram'da geçirdiği sonucuna varabiliriz. Şehirle ilgili verdiği bilgilerin, mesela şehrin tarihiyle ilgili bilgilerin, şehrin ulema ve dervişleriyle ilgili kayıtların kitabî olduğu açıktır. Çelebi Kahire'de eserinin yazımını tamamlarken yeterli kaynağa ulaşamamış olmalıdır ki, Konya ile ilgili birçok teknik bilginin yeri boş bırakılarak yazılamamıştır. Yine de aradaki bilgilerden bilhassa Konya ahalisinin tipolojik özellikleri, yeme içme alışkanlıkları ve lehçeleriyle ilgili bilgileri

kendi tanıklığına dair olmalıdır ve önemlidir. Bunlardan 'lehçe-i mahsusa'larına dair notunu buraya almak isterim:

Nideñ şu mühmeli!

“Gerçi Etrâk diyarıdır amma musannif ve müellif-i fasihü'l-lisân ve bedî'ü'l-beyân kimnesneleri vardır. Amma şehir Etrâkleri 'Nideñ şu mühmeli! Helecesi kelecisi tatlı sözlü değildir!' derler. 'Andan berü añarıya vardım, o kişiyi onda yasanladım!' deyü niçe güne sözleri vardır. Ammâ gâyet hakiki, garib-dost âdemlerdir.” (c. III, 13b)

=Bu iki cümlelik alıntı bize 17. yüzyıl Konya ağızı hakkında bir kanaat vermekte, aynı zamanda çözülmesi gereken bazı düğümler de bırakmaktadır: *Nideñ* 'Ne yapacaksın?' *kelecisi*, Yunus Emre'nin şiirlerinden beri bildiğimiz Moğolca kökenli 'söz' anlamındaki kelimedir. *Añarı* Eski Türkçe döneminden beri dilimizde yaşayan, bugün Anadolu ağızlarında *ağarı*, *âğrı*, *ârı* gibi farklı ses biçimleriyle varlığını sürdüren “öte taraf, ilerisi” anlamındaki sözdür. *Yasanlamak* fiili Anadolu ağızlarında birden fazla anlama tespit edilmiş olsa da, Seyahatnâme'deki örneği bu anlamlardan hangisiyle ilişkilendirebileceğimiz açık değildir. *Derleme Sözlüğü*'nde geçen, “gizlice gözetleme, izlemek” uygun düşebilir.

Ata ve Avrata itimat etme!

Çelebi bugün artık ayakta olmayan surları ve sur kapılarını anlatırken Atpazarı Kapısı'nda surlarda bir at kurukafasının asılı olduğunu ve kurukafaya bir de gem takılı olduğunu söyler. Bu diyar at binicilerin diyarı olduğu için buna pek şaşılmazsa da kurukafaya niçin gem takıldığı merak edilecek husustur. Çelebi bunun cevabını muhtemelen Konyalılardan duyduğu şekliyle kaydeder. Bu bir nasihattir: “Ata ve avrata güvenme. Kurukafa bile olsa atın başından gem eksik etmeyip kontrolünü bırakmayasın!”

Âdeme Helvayı Döge Döge Yedirirler!

Konya mutfağının kendine muhsus birkaç unsurundan bahsetmiştir. Helva bunlardan biridir. “Konya’da Âdeme helvayı döğerek yedirirler’ deyü meşhûrdur (III, 13b) ifadesi, onun Konyalılardan naklettiği bir cümledir ve Çelebi bahsetmese de Nasreddin Hoca’ya isnat edilen bir fıkraya dayanır:

“Nasreddin Hoca, Konya’ya gittiğinde bir helvacı dükkânına girer. Etrafına hiç bakmadan tezgâha yanaşıp ‘Bismillah’ diyerek aralıksız helva yemeye koyulur. Helvacı: ‘Be adam! Okkasız, kantarsız, parasız pulsuz Ümmet-i Muhammed’in helvasını ne hakla yiyorsun?’ diye Hoca’yı dövmeye başlayınca, Hoca: ‘Bu Konyalılar ne iyi adamlardır; helvayı adama döve döve yedirirler.’ demiş.”

Evliya asıl gördüğü mesire yerlerini bilhas-sa Konya’nın Meram’ı ile karşılaştırır ve Meram’ı daima daha güzel bulursa başka unsurları da karşılaştırır ve bu konuda gayet objektif davranır. Mesela helva konusunda Konya’nın helvasını övmekle birlikte Güzelhisar, yani Aydın’ın helvasını daha çok beğenmiştir: “Hakikatül-hâl bu şehirde [Aydın’da] bişen helvâyı gûnâ-gûn Konya’da ve Şâm’da ve Mısır’da ve Basra’da bişmez... her bâr ter ü tâze mümessek helvâlar tabh ederler kim Âl-i Osmân helvâhânesinde bişmek ihtimâli yokdur.” (IX, Y 76b).

İran seyahatinde Kum şehri anlatılırken de benzer bir karşılaştırmaya rastlarız: “İllâ hulviyyâtı Basra helvâsından ve Konya zülbiyyâtından terdir ve latîf ü mümessekdir.” (IV, 321a).

Yine Meram’da yetişen mavi ve sarı renkli bir cins çiçeğin katılmasıyla elde edilen sarı

ve kırmızı sahtiyanı ile keçe üretiminde de Konya’nın Osmanlı Türkiyesi’nin önemli üretim merkezlerinden biri olduğu anlaşılır.

Elbette bu karşılaştırmalar bile en iyiler arasında olup ‘daha iyi’nin yanında ‘iyi’nin değerini azaltmak amacı taşımaz. Biraz da seyyahın ne kadar çok gezip gördüğünü ifade için bir övünme aracı gibidir.

17. yüzyıl Konya’sı elbette Evliya Çelebi’nin anlattıklarından daha fazla şeye sahipti. At üzerinde ve umumiyetle bir görevle yolculuk eden bir seyyahın yazdıklarını parça parça notlar olarak görmek gerekiyor. Bu notların bir kısmının başka bir kaynağı olmaması onları eşsiz bilgiler haline getiriyor. Konya ağzına dair verdiği iki cümle örneği böyledir. Keşke Evliya Çelebi Konya’ya birkaç defa gitmiş olsaydı. O zaman 17. yüzyıl Konya’sı hakkındaki bilgilerimiz çok daha zengin ve muhakkak çok daha keyifli olurdu.